

MARTIN NODL NA VLNÁCH DĚJIN

MINULOST – PŘÍTOMNOST – BUDOUCNOST
ČESKÉHO DĚJEPISECTVÍ

edice historické myšlení

ARGO

MARTIN NODL

NA VLNÁCH DĚJIN

MINULOST – PŘÍTOMNOST – BUDOUCNOST

ČESKÉHO DĚJEPISECTVÍ

Lektorovali
prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.
PhDr. Vladimír Urbánek, Ph.D.

Edici řídí Martin Nodl

Argo, 2020
Copyright © Martin Nodl, 2020

ISBN 978-80-257-3155-0 (váz.)
ISBN 978-80-257-3587-9 (e-kniha)

PŘEDMLUVA A PODĚKOVÁNÍ

Psát o dějinách dějepisectví v časech atomizovaného bádání, v němž obecné otázky a obecné problémy ustupují zcela do pozadí a kdy se dějiny stávají dějinami kuriozit a banalit, kdy analýza diskurzu překryla reálné, mimo diskurz plynoucí dějiny, je svým způsobem zpozdlé. Přemýšlet nad dějinami historiografie totiž předpokládá touhu a usilování po komplexním vidění světa napříč dějinami. Zužující se specializace v jednotlivých historických oborech přece nepotřebuje přemýšlet nad historiografií jako celkem v její dnes téměř dvousetleté moderní perspektivě.

Dějiny dějepisectví jdou tedy proti proudu doby, v němž prim hraje nové a neotřelé, nikoli již mnohokrát bádané a z různých úhlů nahlížené. Já jsem však přesvědčen, že plout na vlnách dějin proti proudu doby znamená hledat orientační body v oceánu dějinné přítomnosti a dívat se z kapitánského můstku či možná spíše z koše na nejvyšším stožáru do budoucnosti.

Soubor dvaadvaceti studií, nazvaný *Na vlnách dějin*, navazuje na knihu, kterou jsem pod názvem *Dějepisectví mezi vědou a politikou* publikoval v roce 2007 v brněnském nakladatelství Centrum pro studium demokracie a kultury. Vracet se do jednou brázděných vod je ošemetné, neboť zájem, který *Dějepisectví mezi vědou a politikou* vzbudilo a jenž se promítl do polemických recenzí Františka Šmahela, Bedřicha Loewensteina, Karla Šimy, Veroniky Středové, Jiřího Štaifa, Adama Hudeka či Petra Čorneje, mohl vyprchat.

Kniha *Na vlnách dějin* je ale koncipována jinak. Mnohem více než pohledy do minulosti dějepisectví jsou v ní přítomny texty metodologické a programatické povahy. Je tomu tak proto, že mne i více než dvacet let po sjezdu historiků v Hradci Králové trápí přítomnost a budoucnost české historiografie. Mnohem více než nevyrovnávání se s vlastní minulostí mne ale dnes zajímá, zda má české dějepisectví ještě nějakou budoucnost, a pokud ano, jaké povahy tato budoucnost bude. Za léta, co uplynula od hradeckého sjezdu, se mnohé

změnilo. Téměř exponenciálním způsobem narostl počet vystudová-
vších historiků, což zákonitě vedlo k tomu, že se česká historiografie
sice rozkročila, avšak kvalitativně spíše stagnuje a trpí roztržitostí.
O konceptech a programech se dnes již vůbec nemluví a dějepisectví
se mění v deltu, jež někdy dosti marně hledá cestu do světodějných
moří. Mnozí z nás sice publikovali své monografie anglicky, němec-
ky či francouzsky, avšak čte je vůbec někdo, mají na nebohemikální
bádání alespoň nějaký vliv? V tomto ohledu jsem spíše skeptik. *Bohe-
mica non leguntur*, i když nejsou napsána česky. S gigantickým roz-
vojem počtu univerzit a s nárůstem osob, které v médiích vystupují
jako historikové, bohužel rapidně klesla kvalita vzdělání. Řemeslo
v podobě historického semináře, jež profesně formuje historiko-
vo myšlení a jeho badatelskou dílnu, se z mnoha univerzit vytrati-
lo. Právě zde ale tkví příčina toho, že dnes příslušníci nejrozumnějších
generací historiků mezi sebou nedovedou nalézt společnou řeč. V jis-
tém ohledu téměř úplně zanikl institut kritického recenzování, jež
před dvaceti lety již skomíral. Většina knih je vydána bez jakéhokoli
povšimnutí. Nadprodukce historické literatury vede k tomu, že se
nečteme navzájem, že spolu nepolemizujeme, neboť si myslíme, že
to prostě vůbec nepotřebujeme. Mnozí se domnívají, že stačí psát
pro úzká, myšlenkově blízká sebestvrzující bratrstva, jež se navzá-
jem citují, navzájem spolu konferují, navzájem se plácají po zádech
a navzájem si udělují granty. Jistě to neplatí jen pro historiografii.
Věda tak zdánlivě produkuje tolik toužené body, vykazuje světo-
vost a originalitu, ve skutečnosti však v mnoha ohledech přestává
být tím, čím by měla být především: vědou otevřenou, přístupnou
nejen úzké vrstvičce jednotlivců závislé na výkyvech libovůle politi-
ků či naopak na nástupu nové generace či nových bratrstev, která
se chopí moci a při hlásání nových trendů nahradí bratrstva stará,
jež se cítila být tolik světová.

Texty zastoupené v knize *Na vlnách dějin* dokládají, že tento můj
neklid není včerejšího data. Je kontinuálním tázáním se po povaze
českého dějepisectví, které vedu, jak jednotlivé studie ukazují, od
roku 1995 do dneška. Zároveň nezastírám, že v něm hraje velkou
roli dívání se směrem nazpátek. Kvalitu historických prací neurčuje
jejich obliba a vyvyšování nad jiné v přítomném čase, ale mnohem
více jejich přetrvání a inspirativnost po desetiletí. Proto je tolik místa

v knize věnováno osudům historiků, jež mne oslovili a oslovují nadále. Právě s nimi je konfrontována naše přítomnost. Programatické úvahy v této knize jsou samozřejmě prezentistické. V mnoha ohledech jistě zapadly a nenašly větší odezvu. Doufám však, že ne cele, protože často nalézám jejich třebaš nevědomé ozvuky v nových, jinými historiky psaných úvahách o současném stavu českého a nejen českého dějepisectví, o jeho propojenosti s politikou, o jeho služebnosti vůči politice či o jeho touze dát společnosti nový směr.

Česká společnost je stále ve vleku historismu a všichni naši prezidenti se od roku 1989 snaží interpretovat dějiny. Prezidenti stejně jako většinová společnost přitom ale opomíjejí skutečnost, že historie je věda se svým vlastním instrumentáři, postupy a metodologií, v níž nestačí mít na základě jedné dvou přečtených knih vlastní názor. Svým psaním o středověku, o dějinách a přítomnosti dějepisectví, stejně jako vydáváním toho nejlepšího, co moderní historiografie zrodila, jsem se celý život snažil, aby si lidé, kteří se zajímají o historii a kteří s dějinami nejrůznějším způsobem pracují, uvědomili, že názor musí být založen na skutečných znalostech, na širokém historiografickém rozhledu a na vědomí co nejširších souvislostí.

Studie pojaté do knihy *Na vlnách dějin*, jak se snažím ukázat v *ego histoire* v jejím závěru, by nevznikly bez diskusí, debat a polemik s několika českými a polskými historiky. Mnohým z nich vděčím za to, že mne k sepsání některých textů ponoukli, ba pobídlí. Stejně tak jsem vděčný mnoha přátelům, kteří mne podporovali, kteří mi někdy řekli: Tak dost! a kteří mne naopak mnohdy popíchovali k tomu, abych dopsal některé své rozpracované knihy či studie a abych neházel za hlavu akademické povinnosti. Kdo si pozorně přečte mé *ego histoire*, pochopí, komu má vděčnost a komu mé přátelství i úcta patří.

V Lysé nad Labem, 10. února 2020

I. GENEZE HUSITSKÉ REVOLUCE

1. SPOR O HUSA A ČESKÉ KATOLICKÉ DĚJEPISECTVÍ PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Spory o Jana Husa jako náboženského myslitele a náboženského reformátora provázejí historiografické uvažování přinejmenším od konce 18. století.¹⁾ S nástupem kritického dějepisu tyto spory v liberální společnosti získaly na významu, neboť se především v českém prostředí začaly velmi výrazně odrážet i v soudobém politickém diskurzu. Hus se stal etiketou, vůči níž se vymezovali politici nej-různějších táborů: jedni se od něho chtěli navždy distancovat, jiní si ho pokoušeli přivlastnit.²⁾ Již od konce 18. století přitom mělo ono distancování na jedné straně a přivlastňování na straně druhé konfesní dimenzi, jež se však hluboko do 20. věku prolínala s dimenzí nacionální. Hus totiž nikdy nebyl jen reformátor, jen „katolík“ či „protestant“, ale vždy byl rovněž vnímán jako „český vlastenec“, „český nacionalista“, či dokonce jako bojovný „antiněmecký xenofob“.³⁾ Konfesní přivlastnění si Husa, v 19. století pro katolíky takřka nemyslitelné, nabylo převrácené podoby v přivlastnění si Husa českými socialisty a marxisty jako revolucionáře, jenž, jako dítě své středověké doby, musel své revoluční, ba přímo „třídní“ myšlenky, jejichž středobodem měl být nový, spravedlivý řád, společnost „bez pánů a porobených“, „halit“ do náboženského hávu.⁴⁾ V marxistickém pojetí se tak Hus, ačkoli katolický kněz odsouzený kostnickým koncilem jako viklefský heretik, stává mužem stojícím mimo konfese. Toto pojetí, jehož kořeny jsou patrné již na přelomu 19. a 20. století, získává extrémní polohu především v 50. a 60. letech 20. století.⁵⁾ Nikoli v přímé reakci, jistě však pod vlivem onoho zmocnění se Husa dogmatickým marxismem se s jistým opožděním, v rámci katolického aggiornamenta, začínají od 60. let 20. století objevovat otázky, komu Hus nábožensky patří, protestantům, katolíkům či ekumenickým křesťanům, v extrémní podobě pak ve výzvě (nikoli zcela nové), zda by Hus neměl být katolickou církví plně rehabilitován. První krok k tomu učinil belgický benediktin Paul de Vooght,⁶⁾ jenž se pokusil sejmut z Husa punc

heretika, vyznávajícího remanenci. V jeho stopách pak pokračoval polský teolog a filozof Stefan Swieżawski, jehož postoje a názory měly zásadní vliv na částečnou rehabilitaci Husa papežem Janem Pavlem II.⁷⁾ V těchto moderních sporech o Husa, stejně jako ve snahách o jeho přivlastnění si, však hrály vždy významnou úlohu hlasy historiků, medievistů, všech konfesních, resp. mimokonfesních orientací. Při bayreuthském a vatikánském husovském sympoziu po roce 1989 si pak začal přivlastňovat Husa kdekdo, jedni ve snaze udělat z Husa apokalyptika, a tím rehabilitovat Husovo konání a myšlení, neslučitelné jak se středověkou, tak se soudobou katolickou dogmatikou, druhí v úsilí ponechat Husovi reformační aureolu, zdůraznit jeho postavení jako Lutherova předchůdce, jako vyznavače reformace před reformací,⁸⁾ a třetí v konjunkturální touze vyzdvihnout především sebe sama.⁹⁾ Každopádně na přelomu starého a nového tisíciletí bylo patrné, že se konfesní hranice ve vztahu k Husovi výrazně stírají. V konfesionálních pohledech začal být Hus vytýkán před závorku, před samotné husitství, jemuž české společenské povědomí stále více začalo přisuzovat (opět ne nově) negativní obraz ničitelů nejen kulturních hodnot, ale i celospolečenského konsenzu. Tím jako by se ale znovu vracel ve skutečnosti ryze konfesně, katolicky ovlivněný pohled na husitství (nyní však již na husitství bez Husa), historickým bádáním živený počínaje V. V. Tomkem již před koncem 19. století. A právě ony konfesní pohledy na univerzitního mistra a betlémského kazatele, podmíněné společenskými a náboženskými náladami konce dlouhého věku, budou předmětem následujících úvah a postřehů.

Z hlediska historiografických interpretací bylo nejvýraznějším zásahem do husovského bádání vydání monografie *Hus und Wiclif* na podzim roku 1883. Jejím autorem byl německý liberální historik Johann Loserth,¹⁰⁾ formálně matrikový katolík,¹¹⁾ jenž ale své náboženské přesvědčení nedával najevo ani ve svém životě, ani ve svých pracích. V době vydání svého „Husa“ působil jako profesor všeobecných dějin na univerzitě v Černovicích (do Štýrského Hradce přešel jako ordinář pro středověké a novější dějiny až roku 1893) a věnoval se jak dějinám reformace 16. století, tak ediční přípravě nevydaných pozdně středověkých kronik a teologických traktátů. Jeho kniha *Hus und Wiclif* se měla stát průlomem do dosavadního husovského

bádání, jež po nacionálně vyhocených sporech mezi Františkem Palackým a Konstantinem von Höfler, především o podíl Husa na vydání *Dekretu kutnohorského*,¹²⁾ stagnovalo a nepřicházelo s novými výzkumy a interpretacemi. Loserth ve své knize prostřednictvím juxtaopozic, srovnáváním Husových a Viklefových latinských textů, jednoznačně prokázal, že Hus ve svých stěžejních textech z Viklefa vydatně čerpal (aniž by se k němu jako k autoritě vždy vědomě hlásil) a mnohdy z něho *in extenso* opisoval celé odstavce, či dokonce celé stránky. Ačkoli Loserth svoji knihu psal *sine ira et studio*, a ačkoli tedy s největší pravděpodobností neměl v úmyslu programově vyvolávat nacionální vášně, přesto jeho základní soud vyzněl v tom smyslu, že Hus jako teolog postrádal originalitu, kterou mu připisovali historici reformace. Provokativně a ve své době i poněkud nešťastně Loserth dokonce tvrdil, že Hus nemusel být jako heretik souzen za své vlastní názory, ale úplně by postačovalo, kdyby byl koncilem odsouzen za hlásání názorů Viklefových,¹³⁾ tedy za držení článků, odsouzených jako heretické již na konci 14. století. Prostřednictvím textově-filologické metody Loserth rovněž rozbořil od dob Palackého zažitou a tradovanou tezi o Husových předchůdcích (nutno dodat, že si Palacký Husovy závislosti na Viklefovi nebyl vědom, neboť jejich texty systematicky nesrovnával).¹⁴⁾ Podle Losertha totiž není možné u betlémského reformátora najít žádnou textovou návaznost na Milíče z Kroměříže, Matěje z Janova, či dokonce na Tomáše ze Štítného.¹⁵⁾ Reakce, jež v českém historiografickém prostředí na Loserthův výklad Husa jako myslitele nesamostatného, myšlenkově zcela závislého na Viklefovi, vyvstaly, byly veskrze negativní. Jediný, kdo z českých badatelů do jisté míry přijal Loserthovy názory, byl editor Husových českých i latinských spisů, gymnaziální profesor Václav Flajšhans.¹⁶⁾ Flajšhans, na jehož překladatelskou práci stejně jako na jeho soupis Husových spisů se snesla obsáhlá kritika, vnímal lichost mnohých argumentů, které byly proti Loserthovi vznášeny, především pak skutečnost, že Loserth nebral zřetel na Husovy české spisy. Jak Flajšhans v Loserthových stopách ukázal, Hus píšící po roce 1410/1411 stále víc a víc česky byl na Viklefovi stejně závislý jako Hus – univerzitní mistr i autor obsáhlých teologických traktátů – píšící latinsky. Na druhé straně však Flajšhans ve svých popularizačních pracích zdůrazňoval Husovo vlastenectví a obdobně

jako dříve univerzitní profesor a staročeský politik Josef Kalousek nabádal katolickou církev, aby Husův proces revidovala, neboť český reformátor byl prý odsouzen na základě článků, jež nezastával, či které dokonce popíral. Tím výrazně oslabil Loserthovy nacionálně provokativní závěry.¹⁷⁾ Katolické kruhy, a to včetně členů České akademie věd a umění, nejvíce popudilo Flajšhansovo označení Husova upálení jako „justiční vraždy“,¹⁸⁾ jež poté v české společnosti rezonovalo hluboko do 20. a 30. let 20. století a stalo se jedním z indikátorů rozdílu v přístupu k Husovi.

Proti Loserthově analýze a z ní vyplývající tezi o zásadní závislosti Husa na Viklefovi, tedy o Husově myšlenkové nesamostatnosti, v 80. a 90. letech překvapivě nevystoupil pouze Josef Kalousek, následován publicistickými a agitačními pracemi Masarykovými,¹⁹⁾ ale i čeští katoličtí teologové a historikové. Jako samostatného myslitele hájil Husa z národních pozic vyšehradský probošt a člen panské sněmovny Antonín Lenz, jehož práce věnované Husovi, Chelčickému a Viklefovi²⁰⁾ posuzovaly učení „středověkých hereetiků“ prizmatem dogmat katolické církve konce 19. století. Lenzovi šlo v případě Husova učení primárně o stránku teologickou a nikoli historickou. Již v 70. letech (tedy ještě před vydáním knihy *Hus und Wiclif*), a stejně tak i později, se proto snažil ukázat, že se v zásadních teologických otázkách Hus a Viklef jednoznačně lišili od učení katolické církve, a že tedy nemohou být katolickou církví „rehabilitováni“ a církev naopak musí trvat na jejich odsouzení. Mohlo by se tedy zdát, že Loserthova analýza Lenzovi konvenovala. Pokud by tomu tak bylo, byl by nucen připustit, že Husa v jeho teologických názorech plně svedl jeho „duchovní mistr“, „doctor evangelicus“, a že by tedy byl coby církevní reformátor vskutku nepůvodní. Žádné takovéto tvrzení ale v Lenzových textech nenajdeme. Do konce můžeme říci, že opak je pravdou: „Spíše se oba valně od sebe liší. Hus totiž následoval Viklefa až do jisté míry; že však povaha Husova spíše mírná byla, ač i on někdy vášnivě sobě počínal, nevyrovnal se mistr Jan nikdy Viklefově téměř démonické nenávisti a zášti naproti řádům církevním.“²¹⁾ Lesk církevního reformátora, česky a vlastenecky orientovaného, tak z Husa nechtěl sejmut ani katolický konzervativce Lenz, a proto v duchu svého vlastenec-kého češství betlémskému kazateli ponechal jeho originalitu, byť

s tvrzením, že ho neposlušnost přivedla až na kostnickou hranici, neboť se nemínil podrobit církevní autoritě a dal se pohnout k hlásání článků, jež se protivily nejen soudobé víře, ale i celému „ústrojí společnosti křesťanské“. V odmítnutí církevní autority jako vrchního arbitra Lenz spatřoval Husovu největší vinu, přičemž v jeho vidění se názory autorit odlišovaly od názorů Husových jak ve středověku, tak v současnosti.

Toto vyhraněně katolické konfesní pojetí, jež Husa i na konci 19. věku odsuzovalo jako heretika, však katolickému teologovi a historikovi nijak nebránilo adoptovat Husa jako horlivého vlastence, je- muž prý primárně šlo o církevní a duchovní reformu, o návaznost na tradici středověkých českých reformátorů, kteří na rozdíl od Husa primát církevních autorit akceptovali a v případě „bloudění“ se jim i podvolili. Paradoxní přitom je, že Lenz byl zároveň zapáleným odpůrcem v jeho očích „bludného“ konciliarismu. Hlavní Husovy soudce, Pierra d'Ailly a Jeana Gersona, označil za kleriky, kteří „hověli bludům“, i když na rozdíl od jejich epigonů o nich mluvil jako o velikánech teologie. Kostnický a stejně tak i basilejský koncil v duchu svého papalismu Lenz označil za vzpouru „pidimužiků“ proti Římu, ne nepodobnou moderním válkám proti náboženství, vedeným v duchu ničím neodůvodněného a nijak neprokázaného darwinismu.²²⁾ Nade vším teologickým učením měla tedy navždy stát a bdít autorita církve, zosobněná Římem a neomylným papežem.

V důrazu na odmítání církevní autority jako nejzávažnějšího Husova provinění ale nebyl Antonín Lenz mezi českými katolickými teology a historiky osamoceným myslitelem. Obdobným způsobem k Husovi totiž přistupoval i katolický kněz a dodnes nejvýznamnější katolický husitolog Jan Sedlák, jenž dlouhá léta působil jako profesor teologie na brněnském bohosloveckém semináři.²³⁾ Ten své odborné studie a především edice textů jak Husových, tak jeho odpůrců uveřejňoval v *Hlídce*, *Časopisu katolického duchovenstva* a od roku 1915 i v jím založeném a jím výhradně naplňovaném sborníku *Studie a texty*. Sedlák si jako první uvědomil, že v traktátových válkách, jež byly na pražské univerzitě a posléze i po celé křesťanské Evropě vedeny od konce prvního desetiletí 15. věku, je třeba studovat a analyzovat jak názory Husových stoupenců, tak i jeho zarytých protivníků. Stěžejním Sedlákovým dílem se stala časopisecká